

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-99>

УДК 374.013

Бабич А.А., Яндола К.О.

Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Стаття присвячена питанню розвитку самоосвіти як ключового фактору набуття професійних знань, вмінь та навичок фахівців різних галузей народного господарства. Самоосвіта визначається як певний вид освітньої діяльності, в якому людина отримує знання відповідної галузі; цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, яка контролюється самою особистістю та спрямована на вдосконалення її освіти; певний вид діяльності особистості, що характеризується її вільним вибором, спрямований на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, підвищення культурного, освітнього, професійного та наукового рівнів. Автори вважають, що при здійсненні самоосвіти найбільш значимими є такі складові: здатність до самоосвіти та готовність до самоосвіти. Попередньо ці фактори можна продіагностувати за допомогою психологічних тестів. В статті запропоновано застосування матриці розподілу за рівнем здатності та готовності до самоосвіти з метою самоконтролю та самоаналізу. Для підвищення рівня готовності та здатності до самоосвіти виокремлені певні методи (організаційні, соціально-психологічні, педагогічні) з урахуванням особливостей кожного квадрату матриці.

Ключові слова: самоосвіта, самоаналіз, самоконтроль, здатність, готовність.

Babich Andriy, Yandola Krystyna

Ivan Kozhedub Kharkiv National University of Air Forces

FORMATION AND DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATION ACTIVITIES OF CONTEMPORARY SPECIALISTS

Summary. The article is devoted to the issue of development of self-education as a key factor in acquiring professional knowledge, skills and skills of specialists in various sectors of the national economy. Self-education is defined as a kind of educational activity in which a person acquires knowledge of the relevant field; purposeful systematic cognitive activity, which is controlled by the person himself and aimed at improving his education; a certain type of personality activity, characterized by its free choice, which is aimed at satisfying the needs for socialization, self-realization, enhancement of cultural, educational, professional and scientific levels. There are a lot of factors that influence to the ability to carry out self-education. But the authors believe that the most significant components in the implementation of self-education are following: the ability to self-education and readiness for self-education. The ability is considered as the property of an individual to carry out, perform, do something, behave in a certain way; including the mental and physical condition of the individual, in which he is able to perform a certain type of productive activity. The readiness for self-education is defined as a synthesis of internal conditions that guarantee the fundamental implementation of this process. These factors can be diagnosed by the psychological tests. The testing of cadets of Ivan Kozhedub Kharkiv National University of Air Force confirmed the assumption that ability and readiness for self-development increases with age and gaining experience. However, the problem remains with the motivation to implement self-education. The authors propose using the matrix of distribution according to the level of ability and readiness for self-education in order to self-control and self-examination. There are different methods (organizational, social-psychological, pedagogical), which can be used to improve the level of readiness and self-education ability. The characteristics of each square of matrix help to choose the certain method. The formulation of psychological and pedagogical conditions that ensure the development of self-education are required the further development. In addition, further researches should be devoted to determine the other factors that influence the readiness for self-education, the development of technology of self-education and the construction of a model of self-education.

Keywords: self-education, self-analyses, self-control, ability, readiness.

Постановка проблеми. В сьогоденних умовах глобалізації формується нове бачення ролі освіти у житті кожної людини. Сучасне суспільство характеризується мінливістю технологій, ускладненням службових функцій, наявністю значних масивів інформації, з якими необхідно працювати, інтенсивним розвитком духовної сфери життя, розширенням творчого змісту праці, швидким старінням знань тощо. Все це висуває принципово нові вимоги до сучасних фахівців будь-якої сфери.

В сучасних умовах формування професійної компетентності не обмежується навчанням у за-

кладах вищої освіти. Відповідно до концепції безперервного навчання людина повинна набути здатності самостійно здобувати, опрацювати й використовувати інформацію з багатьох галузей наукового знання і суспільної практики. Це обумовлює необхідність свідомої самоосвітньої діяльності особистості впродовж життя та професійної діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Актуальність даної проблеми підкреслюється чисельними науковими дослідженнями, які охоплюють різні аспекти самоосвітньої діяльності.

Так, наприклад, А. Айзенберг, С. Архангельський, А. Громцева, М. Заборщиков, Г. Наливайко, В. Сластьонін досліджували загальнотеоретичні погляди в самоосвіті. Розробка структури самоосвіти представлена в роботах А. Громцевої, О. Кочетової, Є. Тонконової, Я. Турбовського та ін. Такі вчені як А. Алексюк, Ю. Бабанський, О. Дубасенюк, А. Іванченко, Н. Мойсеюк, Н. Сидорчук та інші систематизували методи самоосвітньої діяльності.

Крім того, заслуговують на увагу роботи В. Вергасова, Л. Герасименко, С. Заскалети, І. Первіна, в яких досліджуються способи активізації навчально-пізнавальних інтересів як шлях удосконалення самоосвітньої діяльності. Л. Головки, М. Касьяненко, В. Козаков, Л. Онучак, М. Солдатенко наголошують також, що успіх самоосвітньої діяльності обумовлений самостійністю й креативністю майбутнього фахівця. Цікавими є й дослідження М. Дьяченко, Л. Кандиловича, Ю. Сенько, А. Смирнова щодо готовності до самоосвітньої діяльності.

Викладення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень щодо питань самоосвіти та їх різноплановість, пошуки найбільш ефективних та оптимальних методів, форм самоосвіти, шляхів підвищення рівня готовності та мотивації до здійснення самоосвітньої діяльності продовжуються. Їх актуальність визначається формуванням у майбутніх фахівців здатності до самоосвітньої діяльності саме в освітньому процесі і обумовлена низкою суперечностей між: об'єктивною значущістю використання різнопланової інформації і знань у професійній діяльності та неспроможністю або неготовністю до неперервного професійного розвитку; зростаючими суспільними вимогами щодо рівня знань сучасних фахівців і реальною спроможністю особистості до здійснення ефективної самоосвіти і самовдосконалення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз сутності самоосвіти та факторів, що впливають на її реалізацію.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: дослідити сутність поняття «самоосвіта», обґрунтувати її роль в процесі самовдосконалення та саморозвитку особистості, визначити роль здатності та готовності в процесі здійснення самоосвіти; обґрунтувати шляхи підвищення рівня готовності до здійснення самоосвіти.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, розглянемо сутність поняття «самоосвіта». Аналізуючи наукову літературу, можна знайти такі визначення. Цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, керівництво якою здійснюється самою особистістю А. Айзенберг [1]; спеціально організована, самостійна, систематична пізнавальна діяльність Г. Коджаспірова [3]; цілеспрямована робота людини над самовдосконаленням в інтелектуально-духовному, морально-вольовому, естетичному та фізичному напрямках... необхідна у зв'язку з науково-технічним прогресом П. Підкасистий [4].

Отже, сутність терміну «самоосвіта» визначається через такі категорії як: освіта, цілеспрямована систематична діяльність, самостійна робота, пізнавальна активність. Вважаємо, що в загальному виді самоосвіта – це певний вид освітньої діяльності, в якому людина отримує знання відповідної галузі.

Самоосвіта – це цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, керована самою особистістю, що спрямована на вдосконалення її освіти. Вона є неперервним продовженням загальної та професійної освіти, завдяки якій актуалізуються і розширюються знання, поповнюються прогалини в духовному розвитку людини. Також самоосвіту можна розглядати як певний вид вільної діяльності особистості, що характеризується її вільним вибором і спрямований на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, підвищення культурного, освітнього, професійного та наукового рівнів. Самоосвіта – це дуже складний вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний з процедурами саморефлексії, самоаналізу і розробкою умінь і навичок самостійно отримувати актуальні знання і перетворювати їх у життєву діяльність.

Проаналізувавши наукові джерела систему самоосвітньої діяльності можна представити наступним чином (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, обов'язковими елементами самоосвіти є: усвідомлення розриву між наявними знаннями та тим рівнем знань, яких вимагає сучасність; планування самоосвітньої діяльності; добір найбільш ефективних форм і засобів засвоєння та накопичення знань та навичок; поступове опанування методів дослідницької та експериментальної діяльності; здійснення самоконтролю та саморефлексії.

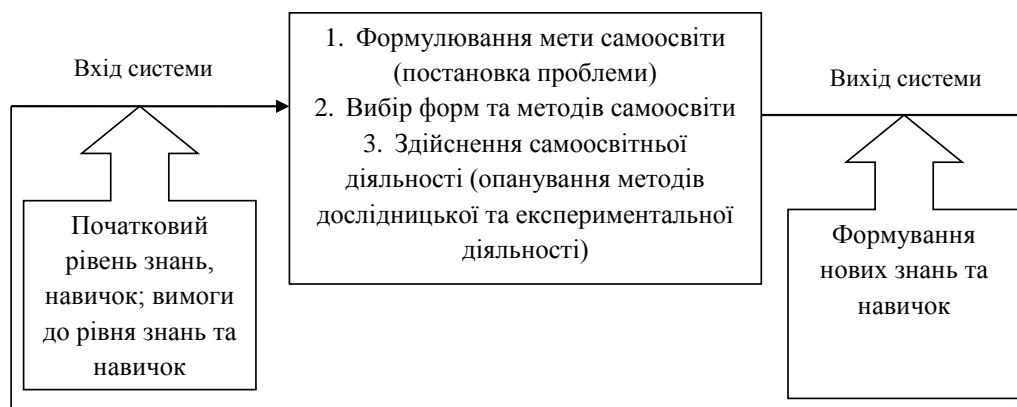

Рис. 1. Елементи системи самоосвіти

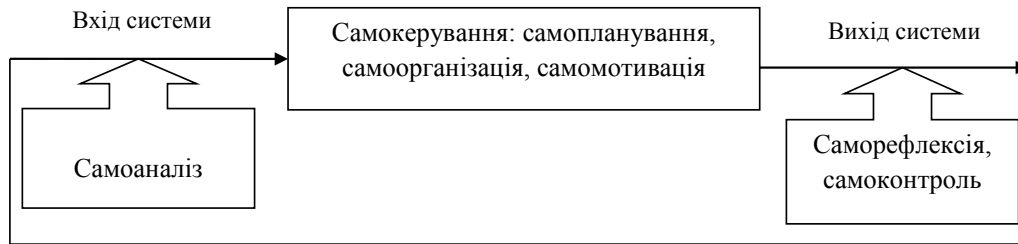

Рис. 2. Основні категорії системи самоосвіти

Говорячи категоріями, які відображають сутність самоосвіти, цю систему можна представити наступним чином (рис. 2).

Вважаємо, що при здійсненні самоосвіти найбільш впливовими є такі фактори: здатність до самоосвіти та готовність до самоосвіти.

В літературі здатність розглядається як «властивість індивіда здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином; в тому числі психічний та фізичний стан індивіда, в якому він спроможний виконувати певний вид продуктивної діяльності» [5].

На наш погляд безперечним є той факт, що здатність до самоосвіти зростає із віком. Підтвердженням цього є проведене дослідження серед курсантів ХНУПС ім. І. Кожедуба (загальна вибірка 51 курсант). Тестування проводилося за допомогою психологічного тесту «Самооцінка здатності до самоосвіти й саморозвитку особистості». На рис. 3, 4 та 5 представлені дані тестування за такими віковими групами: 17-20 років, 21-24 роки, 25-29 років.

Як бачимо на рис. 3, у віці 17-20 років найбільша чисельність курсантів має рівень здатності до самоосвіти трохи вище за середнє – 45%. Дані за іншими рівнями мають однакові значення і лише незначна частка курсантів цього віку має дуже високий рівень здатності до самоосвіти.

На рис. 4 бачимо, що рівень здатності до самоосвіти серед представників вікової групи 21-24 років, можна охарактеризувати як вищий за середній.

Ще більш позитивну картину продемонстровано на рис. 5. Значна питома вага – це курсанти з високим рівнем здатності до самоосвіти – 67%, а 22% – мають дуже високий рівень.

Ще одним важливим фактором здійснення самоосвіти, який визначається в літературі є готовність до здійснення самоосвітньої діяльності. Готовність до самоосвіти в науковій літературі визначається як синтез внутрішніх умов, що гарантують принципове здійснення цього процесу [2].

В. Буряк виділив чотири важливі елементи готовності до самоосвіти [2]: цілісний емоційно-особистісний апарат (внутрішня потреба в самовдосконаленні, особистісні цінності, загальні розумові здібності тощо); система знань, умінь, навичок із самоосвіти, яку засвоює особистість (повнота і глибина сформованості наукових понять, взаємозв'язків між ними, уміння співвідносити наукові поняття з об'єктивною реальністю тощо); уміння та навички грамотно працювати з основними джерелами соціальної інформації, бібліографічними системами, автоматизованими інформаційно-пошуковими засобами, радіо, телебаченням, спеціалізованими лекторіями; сис-

Рис. 3. Розподіл питомої ваги курсантів 17-20 років у відповідності до шкали здатностей до самоосвіти та саморозвитку

Рис. 4. Розподіл питомої ваги курсантів 21-24 років у відповідності до шкали здатностей до самоосвіти та саморозвитку

Рис. 5. Розподіл питомої ваги курсантів 25-29 років у відповідності до шкали здатностей до самоосвіти та саморозвитку

тема організаційно-управлінських умінь і навичок (ставити й виконувати завдання самоосвіти, планувати свою роботу, вміло розподіляючи час на різноманітні обов'язки, створювати сприятливі умови для діяльності, здійснювати самоконтроль, самоаналіз результатів і характеру самодіяльності тощо).

Отже, готовність до вирішення різного роду завдань вимагає від особистості наявності у неї прагнення до самовдосконалення, прояву самостійних дій в мінливій обстановці, здатності до систематичного самостійного освоєння матеріалів навчання. Для оцінки готовності рівня готовності до самоосвіти може бути застосована, наприклад, методика Ю. Орлова «Шкала оцінки потреби в досягненні успіху».

Рис. 6. Матриця розподілу за рівнем здатності та готовності до самоосвіти

На наш погляд, аналізувати здатність та готовність до самоосвітньої діяльності із подальшим пошуком шляхів її розвитку, можна за допомогою наступної матриці (рис. 6).

В даному випадку показники «можу – не могу» – це результати визначення рівня здатності до здійснення самоосвіти, «хочу – не хочу» – результати визначення рівня готовності.

Зазначеною матрицею при формулюванні рекомендацій щодо розвитку рівня готовності та здатності до самоосвіти, пропонуємо користуватися наступним чином.

Об'єкти навчання, які потрапили у другий квадрант матриці є найбільш ініціативними та активними. Вони із задоволенням та легкістю займаються самоосвітою. Їм достатньо анонсувати пріоритетні напрями розвитку і вони будуть самі шукати варіанти навчання й намагатися залучати інших. Для них можливість самоосвіти є значним стимулом, тому впливати на них найбільш ефективно за допомогою педагогічних методів – залучення до участі у науково-практичних конференціях, тренінгах, семінарах тощо.

Для тих, хто потрапили у четвертий квадрант важливим є надання допомоги в процесі навчання. Якщо для виконання завдання їх об'єднати у групи

з представниками попереднього квадранту, то можна отримати високий результат. В даному випадку значну роль відіграють такі форми навчання як наставництво та коучинг. Вважаємо, що спонукання їх до самоосвіти повинно здійснюватися на основі соціально-психологічних методів (моральне стимулювання, методи впливу на основі використання традицій військового колективу, створення нормального психологічного клімату в колективі тощо) та педагогічних методів.

Більш складною категорією є ті, які опинилися у першому квадранті.

Як правило, це ті, хто вважає, що мають значний досвід, багато чого знають і можуть навчати інших, а не навчатися самі. Вони самі себе заохочувати до самоосвіти будь навряд чи. Для спонукання до самонавчання таких об'єктів навчання слід застосовувати організаційні методи, а саме систему організаційних і розпорядчих впливів: інструктаж, розпорядчі акти тощо.

Самою складною групою є ті, що потрапили у третій квадрант. Якщо їх необхідно залучити до процесу навчання, то слід застосовувати жорсткі організаційні методи управління.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, вимірювання рівня здатності та готовності до здійснення самоосвіти за допомогою низки психологічних тестів дає змогу як проводити самоаналіз та самоконтроль, так і здійснювати зовнішню оцінку тих, хто навчається за запропонованою матрицею з метою формування та розвитку самоосвітньої компетентності.

Подальшої розробки вимагає формулювання психолого-педагогічних умов, які забезпечують розвиток самоосвіти. Крім того, подальшого дослідження вимагають інші фактори, які визначають готовність до самоосвіти, розробка технології самоосвіти та побудова моделі самоосвітньої діяльності тих, хто навчається.

Список літератури:

1. Айзенберг А.Я. Самообразование: история, теория и современные проблемы. Москва, 2006. 126 с.
2. Буряк В.К. Умови та засоби самоосвіти студентів. *Вища школа*, 2002. № 6. С. 18–29.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. Москва, 2005. 240 с.
4. Підкасистий П.І. Психологія і педагогіка. URL: http://stud.com.ua/38772/psihologiya/psihologiya_i_pedagogika (дата звернення: 10.02.2019).
5. Український юридичний термінологічний словник. URL: <http://www.mazm.org.ua/document/termin/index> (дата звернення: 05.02.2019).

References:

1. Aizenberg A.Y. (2006). Samoobrazovanie: istoriya, teoriya i sovremenniy problem [Self-education: history, theory and contemporary problems], Moscow: High school. (in Russian)
2. Buryak V.K. (2002). Umovy ta zasoby samoosvity studentiv [Conditions and tools of students' self-education]. *High school*. Kyiv, no 6, pp. 18–29.
3. Kodjaspirova G.M., Kodjaspirov A.U. (2005). Pedagogicheskiy slovar [Pedagogical vocabulary], Moscow: Academy. (in Russian)
4. Pidkasytuy P.I. Pshyholofiya i pedagogika [Psychology and pedagogy]. Available at: http://stud.com.ua/38772/psihologiya/psihologiya_i_pedagogika (accessed 10 of February 2019).
5. Ukrainkiy yurydychnyy slovnyk [Ukrainian juridic vocabulary]. Available at: <http://www.mazm.org.ua/document/termin/index> (accessed 5 of February 2019).